

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

ƏRƏB ƏDƏBİ DİLİNDƏ SİFƏT

İxtisas: 5713.01 – Sami dilləri
Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: Xəyalə Rəhman qızı Mustafayeva

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş
dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKI - 2022

Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universiteti Şərqsünaslıq fakültəsinin Ərəb filologiyası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, akademik
Vasim Məmmədəli oğlu Məmmədəliyev

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru
İdris Əziz oğlu Abbasov

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Teymur Qoca oğlu Sadıqov

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Salman Səfəralı oğlu Süleymanlı

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının AMEA Ziya Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən FD 1.18 – Dissertasiya şurasının bazasında yaradılmış BFD 1.18 olan Birdəfəlik Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: filologiya elmləri doktoru, akademik
Gövhər Baxşəli qızı Baxşəliyeva

Dissertasiya şurasının Elmi katibi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Xanımzər Əli qızı Kərimova

Elmi seminarın sədri: filologiya elmləri doktoru, professor
Nəsrulla Naib oğlu Məmmədov

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi.

Ölkəmizin XX əsrin sonlarında istiqlalıyyətə qovuşması ilə Azərbaycan Respublikası ilə ərəb dövlətləri arasında siyasi-diplomatik, iqtisadi və mədəni əlaqələr genişlənməyə başlamışdır. Həm ölkəmizin müxtəlif ərəb dövlətlərində, həm də həmin dövlətlərin vətənimizdə səfirlikləri fəaliyyətə başlamış, qarşılıqlı mədəniyyət günlərinin keçirilməsinə rəvac verilmiş və müxtəlif sahələrdə müqavilələrə imza atılmışdır.

Azərbaycanda 2016-cı il Multikulturalizm ili, 2017-ci il isə İslam həmrəyliyi ili elan edilməsi dünyada, xüsusilə də müsəlman aləmində böyük coşqu və ruh yüksəkliyi ilə qəbul olunmuş və bu öz növbəsində ölkə vətəndaşları arasında ərəb dilinə olan marağı dəfələrlə artırmışdır. Bununla yanaşı ölkəmizin son zamanlar bir çox beynəlxalq tədbirlərə ev sahibliyi etməsi, dünyanın hər yerindən, xüsusilə də ərəb ölkələrindən müxtəlif nümayəndə heyətlərinin, qonaqların və o cümlədən çoxsaylı turistlərin respublikamıza gəlməsi ərəb dilinin öyrənilməsi və tədqiqinə tələbatın daha da artmasına səbəb olmuşdur. Bu kimi hallar da öz növbəsində ərəb dilinin tədqiq və elmi cəhətdən öyrənilməsini aktuallaşdıran səbəblərdən hesab olunur.

Bütün bunlar müstəqil, dost və qardaş xalqlar arasında siyasi, iqtisadi və mədəni əməkdaşlığın daha da genişlənməsinə və dərinləşməsinə zəmin yaratmışdır ki, bu da öz növbəsində respublikamızda ərəb dilinin təlim və tədrisinə olan tələbatın artmasına səbəb olmuşdur. Digər tərəfdən, çoxəsrlik islam dünyasının ayrılmaz bir hissəsi olan Azərbaycan tarixinin, onun zəngin mədəniyyətinin öyrənilməsi üçün ərəb mənbələrinə müraciət etmək zərurəti həmin dilin öyrənilməsini ciddi şəkildə gündəmə gətirir. Ərəb ölkələri ilə əlaqələrimizdə elmə, təhsilə xüsusi yer verilməsi də bu mövzunun aktual olmasını sübut edir. Belə bir zamanda ərəb dilinin müxtəlif mövzularının, xüsusilə də onun aparıcı sahələrindən biri olan sifətlərin tədqiqinin böyük əhəmiyyəti vardır və o xüsusi aktuallığa malikdir.

Dilçilikdə indiyə qədər özünün tam həllini tapa bilmədiyi məsələlərdən biri də nitq hissələrinin mahiyyəti, təbiəti və onların bölgüsüdür. Dilçiliyin bu sahəsi ilə bağlı aparılmış çoxsaylı tədqiqatlara baxmayaraq, alimlər bu sahədə indiyə qədər yekdil bir fikrə, onların bölgüsünə dair vahid kriteriyaların dəqiqləşdirilməsində isə ümumi rəy əldə etməmişlər. Məhz buna görə də nitq hissələrinin bölgüsünün və o cümlədən, sifətin kriteriyalarının açıqlanması məsələsi bütün qaranlıq məqamları ilə birlikdə hal-hazırda da aktuallığını itirmir və bu gün də geniş tədqiqata ehtiyac duyulur. Yeri gəlmişkən, qeyd etmək lazımdır ki, qədim dilçilik ənənələrinə əsasən sifətə aid kriteriyalarda ümumi olan məqamlarla yanaşı, bir-birindən fərqlənən yanaşmalar da diqqəti cəlb edir və bu da öz növbəsində ərəb dilində sifətin ciddi bir tədqiqat obyektini kimi araşdırılmasını aktuallaşdırır.

İstər Qədim Hind, istərsə də Qədim Yunan dilçilik məktəblərinin nəzəri fikirlərini qəbul etmiş və onları bu və ya digər dərəcədə inkişaf etdirmiş ərəb dilçilik nəzəriyyəsi klassik ərəb dili təzahürlərinin empirik tədqiqatı əsasında yaranmışdır. Bu cür tədqiqat zamanı yalnız dil hadisələri və dillər sistemində onların qarşılıqlı əlaqəsi əsas meyar kimi çıxış edir. Bunun nəticəsində də müxtəlif qrammatik kateqoriyalar və ərəb dilinin ayrı-ayrı hadisələrinin təsnifatı həyata keçirilir. Orta əsr ərəb alimlərinin əsərlərini təhlil edərkən bir daha əmin oluruq ki, onlar sözlərin nitq hissələrinə bölgüsü zamanı empirik metoda əsaslanaraq onları isim (ad qruplu sözlər), feil və ədatlara (köməkçi sözlərə) bölmüşlər.

Ərəb dilində bütün ad qruplu sözlər “isim” adı altında birləşməklə öz növbəsində isim, sifət, əvəzlik və zərfləri əhatə edir. İsim qrupuna malik olan sifətin bu dildə bir nitq hissəsi kimi əsas müəyyənedici əlamətlərini dəqiqləşdirmək bu günkü ərəbşünaslığın qarşısında duran ən aktual məsələlərdən hesab olunur.

Orta əsrlərdən başlayaraq ərəb dili qrammatikası və leksikoqrafiyasının yaradılmasında, inkişafında Bəsrə, Kufə, Bağdad, Misir və Əndəlus dilçilik məktəblərinin nəzdində böyük alimlər ordusu fəaliyyət göstərmişdir. Göstərilən dilçilik məktəblərində ərəb dili qrammatikası və leksikoqrafiyasının yaradılması və inkişafı istiqamətində çalışmış alimlərin apardıqları elmi araşdırmalar hələ

orta əsrlərdə ayrı-ayrı filoloqlar, o cümlədən, Əhməd bin Fəris¹, İbn Hişam², Əbul Qasim Əz-Zəccaci³, İbrahim Ənis⁴, Əbdülqadir Curcani⁵, Əbu Bəkr Məhəmməd ibn Əl-Həsən Əz-Zəbidi Əl-Əndəlisi, Əbdul Qadir Məğrib⁶, Muhəmməd Muhyiddin Əbdul Həmid⁷, Abdullah Əbdulkərim İbadi⁸, Cəlaləddin Əbdur-Rəhman ibn Əbu Bəkr Əs-Suyuti⁹ və başqaları tərəfindən qələmə alınmışdır. Müasir dövrdə isə ərəb dilçilik məktəblərində çalışmış filoloqların xidmətləri XX əsrin məşhur Misir alimi doktor Şövqi Dayfın “Əl-Mədaris Ən-Nəhviyyə”¹⁰ və Azərbaycanın görkəmli şərqşünası akademik V.M. Məmmədəliyevin “Ərəb dilçiliyi”¹¹ adlı kitablarında işıqlandırılmışdır. Bundan əlavə, bilavasitə sifət mövzusunda mərhum R.Əhmədovanın¹² bir neçə elmi məqaləsini, avropa şərqşünaslarından C.Brokelman¹³, V.Fişer¹⁴, H.Vehr¹⁵, M.Maksutoğlu¹⁶, Ç.Meralın¹⁷ bəzi mülahizələrini qeyd etmək mümkündür. Keçmiş Sovet İttifaqına gəlincə isə, orada da V.M.

¹ أحمد ابن فارس. الصحاحي في فقه اللغة. بيروت، 1963

² ابن هشام الأنصاري. شرح شذور الذهب في معرفة كلام العرب. مصر، السعادة، 1957، ص 480

³ أبو القاسم الزجاجي. الجمل في النحو. حققه وقدم له الدكتور علي توفيق الحمد. الأردن، دار الأمل، 1985، ص 469

⁴ إبراهيم أنيس. من أسرار اللغة. القاهرة، المطبعة الفنية الحديثة، 1966، ص 339

⁵ عبد القاهر الجرجاني. دلائل الإعجاز. القاهرة، 1969، ص 488

⁶ عبد القادر المغربي، الاشتقاق والتعريب ص 44 الطبعة الثانية، 1946، القاهرة

⁷ محمد محيي الدين عبد الحميد. التحفة الثانية، بشرح المقدمة الأجرومية في قواعد النحو و الأعراب. سورية، دمشق، 2002، ص 234

⁸ عبد الله عبد الكريم العبادي، علي محمد الفقي والأخرون. تعليم العربية لغير الناطقين بها. الجزء 4، مكة المكرمة، 1994، ص 560

⁹ السيوطي، جلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر، المزهر في علوم اللغة وأنواعها، بيروت 1998، مج 1، ص 659

¹⁰ دكتور شوقي ضيف، المدارس النحوية، دار المعارف، طبعة 7، عام 2011، ص 377

¹¹ Məmmədəliyev V.M. Ərəb dilçiliyi. Bakı: Maarif, 1985, 287 s.

¹² Əhmədova R. Müasir ərəb ədəbi dilində sifətin bəzi xüsusiyyətləri. “Elmi araşdırmalar”, AQU, 1975

¹³ Brockelmann C. Grundriss, dervergleichender Grammatik der semitischen, Sprachen. Hildesheim, 1966, 293 p.

¹⁴ Fischer W. Classical Arabic // The Semitic Languages, ed. R. Hetzron. London – New York, 1997, 276 p.

¹⁵ Wehr H. Der arabische Elativ. Stuttgart, 1953, 156 p.

¹⁶ Dr. Mehmet Maksutoğlu. Arapça dilbilgisi. İstanbul, 2005, 434 s.

¹⁷ Dr. Meral Çörtü. Arapça dilbilgisi – Sarf. İstanbul, 2001, 591 s.

Qrande¹⁸, A.A. Kovalyov, Q.Ş. Şarbatov¹⁹, V.V. Kovtonyuk²⁰ və başqaları tərəfindən ərəb dilində sifətlər barədə ayrı-ayrılıqda bəzi fikirlər söylənilsə də, bu mövzu bütövlükdə tədqiqata cəlb olunmamışdır. Deyilənləri nəzərə alaraq deyə bilərik ki, “Ərəb dilində sifətlər” mövzusu indiyə qədər heç bir tədqiqatın kompleks şəkildə mövzusu olmamışdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Dissertasiyanın əsas obyektı ərəb ədəbi dilidir. Zəngin söz ehtiyatına malik ərəb dilinin müxtəlif ləhcələrdən xale olmadığını nəzərə alsaq, tədqiqatda əsasən ərəb ədəbi dilində işlənən sifətlər mövzusu təhlil edilmiş, fushada işlənən sifət nümunələrinə yer verilmişdir.

Dissertasiyanın predmeti isə ərəb dilində işlənən sifətlər təşkil edir. Burada məqsəd sifətin yaranma üsullarını müəyyənləşdirmək, onların meydana gəlmə səbəbləri, sifət dərəcələrinin xüsusiyyətlərini təhlil etməkdən ibarətdir. Dissertasiyada araşdırılan problemlə bağlı mövcud elmi nəticələrə, leksikologiya sahəsi ilə bağlı elmi-tədqiqat əsərlərinə, araşdırma və təhlillərə istinad edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. “Tədqiqat işinin əsas məqsədi ərəb dilində sifətin bir nitq hissəsi olaraq mahiyyətini açmaq, onun növlərini dəqiqləşdirmək, yaranma üsullarını müəyyənləşdirmək və onun ayrı-ayrı tərkiblərdə rolunu tədqiq etməkdən ibarətdir. Bütün bunlar dissertasiyada aşağıdakı məsələlərin əsas vəzifə kimi qarşıya qoyulmasını və həllini tələb edir:

- Ərəb dilçiliyində nitq hissələrinin təsnifatı prinsipləri;
- Cümlə üzvləri ilə nitq hissələri arasında qarşılıqlı əlaqələr;
- Ümumi dilçilikdə nitq hissələrinin bölgüsü məsələsi və müxtəlif yanaşma üsulları;
- Leksikada sistem məfhumu və sifət əlamət kateqoriyası kimi;
- Ərəb dilçiliyində sifətlərin bölgüsü, onların yaranma üsulları;
- Nisbi sifətlər;

---

¹⁸ Гранде Б.М. Введение в сравнительное изучение семитских языков. М.: Наука, 1972, 441 с.

¹⁹ Ковалев, А.А. Шарбатов Г.Ш. Учебник арабского языка. Изд. 2-е. - М.: Наука, 1969, 687 с

²⁰ Ковтонюк В.В. Грамматика арабского языка Антуана Ад-Дахдаха. М., 2004

- Feli sifətlər;
- Keyfiyyət bildirən sifətlər;
- Rəng və fiziki əlamət bildirən sifətlər və onların semantik xüsusiyyətləri;
- Ərəb dilində sifətlərin dərəcələri;
- Ərəb dilində sifətlərin uzlaşma xüsusiyyəti.

Tədqiqat metodları. Dissertasiya işinin yazılmasında son dövrün filoloji, linqvistik araşdırmaları və onlardakı başlıca müddəalar əsas götürülmüşdür. Tədqiqat işi ərəb dilçiliyində qəbul olunmuş tarixi-müqayisəli, irab kimi elmi-nəzəri metodların əsasında yerinə yetirilmişdir. Elmi üsullar indiyədək görkəmli alimlər tərəfindən ümumi dilçilik və xüsusi ilə də ərəb dilçiliyi sahəsində əldə edilmiş elmi-nəzəri nailiyyətlərə istinadən tətbiq edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar.

Tədqiqat işində müdafiə üçün irəli sürülən əsas müddəalar aşağıdakı kimidir:

- Ərəb ədəbi dilinin lüğət tərkibində isim və feillərlə yanaşı, sifətlərin də mühüm rolu vardır.
- Sifətlərin yaranma üsulları, növləri və funksiyalarının təhlili qrammatikanın ayrılmaz hissəsini təşkil edir.
- Ərəb dilində lüğətlər hazırlanarkən sözlərin sifət modeli və yeni yaranan sifətlər xüsusi nəzərə alınmalıdır.
- Ərəb dilində nisbi sifət əmələ gətirən sözlərin sonluqları ayrılıqda heç bir leksik məna ifadə edə bilmir.
- Müvafiq modellər üzrə meydana gələn sifətlər isə daxili fleksiya yolu ilə yaranır, heç bir şəkilçi və ya sonluq qəbul etmir.
- Söz birləşməsi tərkibində işlənən sifətlər adətən təyin etdiyi sözlə müəyyənlik, qeyri-müəyyənlik, hal, cins və kəmiyyət kimi kateqoriyalara görə uzlaşır.
- Bəzi alınma isimlər müvafiq ərəb sonluqları qəbul edərək sifət yarada bilir. Bu tip sözlər dilin lüğət tərkibinin aktiv ehtiyatına keçmiş leksik vahidlərdən ibarətdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Ərəb dilçiliyinin müxtəlif nəzəri məsələləri, o cümlədən nitq hissələrinin bölgüsü və ayrı-ayrı nitq hissələrinin təhlili ilə bağlı istər ərəb ölkələrində, istər Qərb

Şərqsünaslığında, istərsə də Azərbaycan ərəbşünaslığında geniş araşdırmalar aparılsa da, ərəb dilində sifət mövzusu kompleks şəkildə heç bir tədqiqatın mövzusu olmamışdır. Dissertasiyada Azərbaycanda ilk dəfə olaraq ərəb dilçiliyində nitq hissələrinin bölgüsü, sifətin nitq hissələri arasında yeri, nisbi sifətlər, feli sifətlərin növləri, keyfiyyət bildirən sifətlər, rəng və fiziki əlamət bildirən sifətlər və sifətlərin dərəcələri mövzuları bütövlükdə tədqiqata cəlb olunmuşdur.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəzəri müddəaları və elmi nəticələri tədris prosesində istifadə edilə bilər və istər klassik, istərsə də müasir ərəb dilinin tədqiqinə dair gələcək axtarışlar üçün elmi və metodoloji zəmin yarada bilər. Onun kompozisiyasından oxşar problemlərə dair tədqiqatların aparılmasında, nəticələrindən isə ərəb dilinin qrammatikası ilə bağlı dərslər və dərslər vəsaitlərinin hazırlanmasında, BDU-nun Şərqsünaslıq və Filologiya fakültələrində, habelə ərəb dilinin tədris olunduğu digər universitetlərin həm bakalavr həm də magistr pillələrində xüsusi kursların aparılmasında istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya Bakı Dövlət Universitetinin Ərəb filologiyası kafedrasında müzakirə edilərək müdafiəyə təqdim olunmuşdur.

Dissertasiyanın əsas mahiyyəti mətbuatda artıq işıqlandırılmışdır. Respublikanın müxtəlif elmi jurnallarının səhifələrində 12 elmi iş, o cümlədən biri xaricdə olmaqla 7 məqalə və biri beynəlxalq konfransı olmaqla 5 elmi tezis dissertasiyanın məzmununu tam şəkildə əhatə etmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Şərqsünaslıq fakültəsinin “Ərəb filologiyası” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissiplinanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi Azərbaycan dilində yerinə yetirilib, 15 səhifədən ibarət giriş (25331; 29024), üç fəsil: birinci fəsil 36 səh (68271; 78469 işarə); ikinci fəsil – 59 səh. (97813; 115113 işarə); üçüncü fəsil – 27 səh (43282; 50784 işarə), nəticə – 4 səh. (7562; 8715 işarə), и istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından (11 səh.) ibarətdir

Dissertasiya işinin ümumi həcmi 149 səh (242259; 282105 işarə) ibarətdir. İstifadə olunmuş ədəbiyyat Azərbaycan, rus, şərq dillərində və Qərbi Avropa dilləri əsasında tərtib olunaraq vahid sıralama sistemi ilə verilmişdir. İnternet resursları isə ayrıca bir qrup şəklində təqdim olunmuşdur. Həmçinin onu da qeyd etmək lazımdır ki, ərəb mənbələrinin çox hissəsini biz müxtəlif internet saytlardan pdf formatda əldə etmişik.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə tədqiqatın ümumi xarakteristikası verilmiş, mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, tədqiqatın obyektı, predmeti, məqsəd və vəzifələri müəyyən olunaraq, problemin tarixi icmalı verilmiş və dissertasiyanın elmi və təcübı əhəmiyyəti göstərilmişdir. Burada tədqiqatın elmi yeniliyi, mövzunun işlənmə dərəcəsi, müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar, işin metod və mənbələri haqqında ətraflı şəkildə bəhs edilmişdir. Habelə, işin aprobeasiyası və strukturu haqqında ətraflı şəkildə məlumat verilmişdir.

Qeyd etmək istədik ki, burada ərəb dilində sifətlərin növləri və onların meydana gəlməsi, dilçilikdə tutduğı mövqe, sifət dərəcələri və onların digər xüsusiyyətləri araşdırılmış, sifətə dair nəzəri mülahizələrlə yanaşı, müxtəlif növ sifət nümunələrindən misallar göstərilmişdir. Xüsusən, sifətlərin yaranma üsulları, sifət dərəcələri, sifətin uzlaşma xüsusiyyətləri müdafiyyə təqdim etdiyimiz tədqiqat işinin ana xəttini təşkil edir.

Birinci fəsil “**Ümumi və ərəb dilçiliyində nitq hissələrinin təsnifatı prinsipi**” adlanır və dörd yarım fəsildən ibarətdir. Bu fəsildə qədim dilçilik təlimləri, nitq hissələri haqqında ümumi dilçilik təsəvvürləri, ərəb ədəbi dilində cümlə üzvləri ilə nitq hissələri, xüsusən sifət arasında qarşılıqlı əlaqələr, leksikologiyada sifətin əlamət bildirmə xüsusiyyəti mövzuları işıqlandırılmışdır.

Bu fəslin birinci yarım fəsildə Qədim Hind təlimi haqqında bəhs edilərək göstərilir ki, dilçilik Hindistanda ilkin olaraq qədim müqəddəs himnlərin – Vedlərin və xüsusilə də onlardan ən qədimi hesab olunan, ayrı-ayrı hissələri b.e.ə. təxminən 1200-cü ilə aid edilən Riqvedlərin öyrənilməsi ilə inkişaf etməyə başlamışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bir sıra fikir ayrılıqlarına baxmayaraq, qədim hind dilində nitq hissələri əsasən dörd yerə bölünmüşdür: isim (namau), feil (akhyata), önlük (upasarqa) və ədat (nipota). Burada əvəzlik və zərf müstəqil nitq hissəsi kimi seçilmir və əsas nitq hissələri olan isim və feil arasında yer almışdır.

Qədim Yunan təliminin bu məsələ ilə bağı görüşləri təhlil edilir. Qeyd edilir ki, əgər Qədim Hind dilçiliyində dilin bu və ya digər hadisələrinin öyrənilməsində empirik yanaşma əsas

götürülürdüsə, Qədim Yunan dilçiliyində fəlsəfi yanaşma əsas kimi qəbul edilirdi. Buna görə də dilçilik məsələləri filosoflar tərəfindən işlənirdi və fəlsəfi problemlərin əsas hissəsini təşkil edirdi. Tədqiqatçıların qeyd etdiyi kimi yunan və ondan sonra da latın qrammatikası “Ön Asiyanın və Misirin qədim mədəniyyətinin varisləri hesab olunurdu”²¹.

Nitq hissələrinin bölgüsü ilə daha çox məşhur yunan mütəfəkkiri və filosofu Aristotel məşğul olmuşdur. Lakin onun araşdırmaları daha çox məntiqə əsaslandığından məsələnin mahiyyətini tam şəkildə açə bilməmişdir. Aristotelin təliminə²² görə nitq hissələri dörd yerə – isim, feil, üzv və bağlayıcıya bölünürdü.

Ərəb dilçilik nəzəriyyəsinə gəlincə, ərəb klassik dili təzahürlərinin empirik tədqiqatı əsasında əmələ gəlmişdir. Bu cür tədqiqat zamanı yalnız dil hadisələri və dillər sistemində onların qarşılıqlı əlaqəsi əsas meyar kimi çıxış edir. Bunun nəticəsində də müxtəlif qrammatik kateqoriyalar və ərəb dilinin ayrı-ayrı hadisələrinin təsnifatı həyata keçirilir. Bu cəhətdən tamamilə doğru qeyd edilmişdir ki, “ərəblərin qrammatik sənəti orta əsrlərin qrammatika sahəsində yeni bir söz kimi ortaya çıxmışdır. Nəticədə bu sənət ərəb dilindən geneoloji və tipoloji cəhətdən fərqlənən dillərə də, məsələn türk və fars dillərinə də təsir etmişdir”²³.

Tədqiqatın birinci fəslinin ikinci yarım fəslində ərəb dilçilik nəzəriyyəsinin nitq hissələrinin bölgüsü ilə bağlı yanaşma tədqiq olunur. Burada bildirilir ki, empirik tədqiqata əsaslanan ərəb dilçiliyində dil hadisələri və dillər sistemində onların qarşılıqlı əlaqəsi əsas meyar kimi çıxış edir və bunun nəticəsində də müxtəlif qrammatik kateqoriyalar və ərəb dilinin ayrı-ayrı hadisələrinin təsnifatı həyata keçirilir. Beləliklə də, ərəblərin qrammatika sənəti orta əsrlər qrammatikası sahəsində yeni bir söz kimi ortaya çıxmış və nəticədə bu sənət ərəb dilindən geneoloji cəhətdən fərqlənən dillərə (məs. türk və fars dillərinə) də təsir göstərmişdir.

---

²¹ Амирова Т.А. и др. Очерки по истории лингвистики. М., 1975, с.81

²² Античные теории языка и стиля. Под общей редакцией Фейденберг О.М. М – Л., 1936, с.60-64

²³ Амирова Т.А. и др. Очерки по истории лингвистики. М., 1975, с.147

Ərəb alimləri müxtəlif dil hadisələrinə münasibətə əsaslanaraq dildəki sözləri üç qrupa bölmüşlər: isim (ad qruplu sözlər), feil və ədat. İlk baxışda bu bölgü Aristotelin nitq hissələrinin bölgüsünün kor-koranə təqlidi kimi görünə də, Aristotelin məntiq terminləri ilə ərəb qrammatikası terminləri arasında əhəmiyyətli fərqlər mövcuddur.

Ərəb dilində nitq hissələrinin təsnifatında semantik və fonetik xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla morfoloji və sintaktik prinsiplər əsas kimi götürülür. B.M. Qrande²⁴ bunları nəzərə alaraq bildirir ki, Sami dillərində bu cür təsnifat ilk növbədə morfolojiya və əhəmiyyətli dərəcədə də sintaksis əsasında aparılır. Ənənəvi ərəb qrammatikasına görə isim qrupuna daxil olan sifətlər isimlərə aid əsas qrammatik kateqoriyaları qəbul edir. Belə ki, sifətlər də hal əlaməti qəbul edir, müraciət ədatı ilə işləyə bilər, müəyyənlik ədatı olan “əl” artıqlı və qeyri-müəyyənlik əlaməti olan “tənvin” qəbul edir.

İkinci yarımfəsildə nitq hissələrinin mahiyyəti, xüsusiyyəti və onların bölgüsü məsələsinin dilçiliyin indiyə qədər tam həllini tapa bilmədiyi problemlərindən biri olması məsələsi işıqlandırılır. Göstərilir ki, dilçiliyin bu məsələsi ilə bağlı çoxlu sayda tədqiqatların aparılmasına baxmayaraq linqvistlər indiyə qədər bu barədə yekdil fikrə gələ bilməmişlər. Nitq hissələrinin bölgüsü aparılarkən semantik, morfoloji, sintaktik və intuitiv yanaşma metodlarından istifadənin geniş yayılmasından bəhs edilir.

Semantik yanaşma leksikanın real bölgüsündən daha çox (xüsusilə Avropa dillərinə yanaşmada), nitq hissələrinin bölgüsündə özünü büruzə verir. Antik dövrlərdən bəri belə bir fikir mövcud olmaqdadır ki, isimlər əşyaları bildirir, feillərlə hərəkət ifadə edilir, daha sonralar isə sifətin keyfiyyət (xüsusiyyət) bildirməsi barədə rəy formalaşmağa başlamışdır. Bəzən dövrümüzdə də əşyavilik və prosesin mənasının dildə olan bütün nitq hissələrinin ümumiləşdirilmiş leksik mənası ilə eyni olduğunu iddia edən fikirlərə də rast gəlmək olur²⁵.

---

²⁴ Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении. М., 2001, 592 с

²⁵ Тихонов А. Н. Части речи – лексико-грамматические разряды слов. – В кн.: Вопросы теории частей речи на материале языков различных типов. Л., 1973, с.29

Morfoloji yanaşmanın başlanğıcı da antik dövrlərə gedib çıxır. Burada eramızdan əvvəl I əsrdə yaşamış Mark Terens Varronun hal forma-larına malik olub zaman forması olmayan sözlər (isimlər), zaman formasına malik olub hal forması olmayan sözlər (feillər), bu formalardan (zaman və hal) hər ikisinə malik olan sözlər (feili sifət), bu məfhumlardan (zaman və hal) heç birinə malik olmayan sözlərlə (zərflər) bağlı bölgüsünü xatırlamaq kifayətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, nitq hissələrinin konkret müəyyənləşdirilməsi müəyyən mənada bir-birindən fərqlənə bilər, lakin morfoloji yanaşmada nitq hissələri geniş mənada (qrammatik affiksleşmə və daxili fleksiya) sözdəyişmə xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müəyyənleşir.

Sintaktik yanaşma isə morfoloji yanaşmadan daha universaldır; yuxarıda göstərilmiş söz qrupları bir çox dillər (hətta bütün dillər) üçün kifayət qədər vahid əsas üzrə seçilə bilər. A.A. və Y.N. Draqunovların tədqiqatından sonra belə bir nöqtəyi-nəzər əbəs yerə mütəxəssislərin təqdirini qazanmamışdır. Əgər morfoloji qruplar bir çox hallarda müqayisəyə gəlmirsə, onların kəmiyyəti və tərkibi qabaqcadan məlum deyilsə, onda sintaktik qruplar prinsipcə müqayisə olunan, sadalanandır və dillər bu cəhətdən vahid şəkildə təsvir oluna bilər²⁶.

Üçüncü yarım fəsildə cümlə üzvləri ilə nitq hissələri arasında qarşılıqlı əlaqələrdən bəhs olunur. Qeyd edilir ki, dildə nitq hissələrinə bölünmüş sözlər cümlə tərkibində müəyyən sintaktik mövqeyə malik olur və buna görə də cümlənin üzvlənməsi və leksik tərkibin üzvlənməsi mümkün olan bütün dillərdə cümlə üzvləri ilə nitq hissələri arasında müştərək xüsusiyyətlər yaranmağa başlayır. Bildirilir ki, bununla belə, leksik qruplar (nitq hissələri) cümlə üzvləri ilə heç də eyniləşdirilmir, yalnız onlarla sıx qarşılıqlı əlaqədə öyrənilir. Bəzi dillərdə isə sözlərin nitq hissələrinə bölünməsi mütəhərriklilik dərəcəsinin yüksəkliyi ilə fərqlənir və sözlər onların müxtəlif sintaktik vəzifələrdə işlənmə imkanlarına malik olmaları ilə bağlı olaraq asanlıqla bir qrupdan digərinə keçə bilər.

---

²⁶ Якубинский Л.П. Из истории имени прилагательного. – Доклады и сообщения ИЯ АН СССР, 1951, № 1, с. 59-60

Tədqiqatın birinci fəslinin dördüncü yarım fəslində leksikada sistem məfhumu və sifət əlamət kateqoriyası kimi nəzərdən keçirilir. Göstərilir ki, ümumi dilçilik ənənəsinin əsas xüsusiyyətlərindən biri də leksik vahidlər arasında daxili əlaqələrin mövcudluğunun qəbul edilməsidir. Leksik-semantik sistem bir-biri ilə müxtəlif əlaqələrlə bağlı olan çoxlu sayda elementləri əhatə edir və digər sistemlərdən fərqli olaraq kənar, ekstralingvistik faktorlarla sıx bağlıdır. Dilin leksik-semantik sahəsində sistemli əlaqələrin üzə çıxarılması zamanı ortaya çıxan çətinliklər birbaşa leksikanın dildənkənar gerçəkliklərdən asılı olması ilə əlaqədardır. Bu baxımdan sifət bir nitq hissəsi olaraq əşyanın qeyri-prosessual əlamətini göstərir və bu mənanı cins, kəmiyyət və halın sözdəyişdirici kateqoriya-larında ifadə edir. Aparılan araşdırmalar sifətin tədqiqinin leksik-semantik bölüm daxilində sistemli şəkildə həyata keçirilməsinin vacibliyi qənaətinə gəlməyimizə əsas verir.

İkinci fəsil “Ərəb dilində sifətlər və onların yaranma üsulları” başlığı altında olub altı yarım fəsildən ibarətdir. Bu fəsildə ərəb dilində sifət əmələ gətirən modellər təhlil edilir. Habelə burada sifətin növlərinə, yaranma üsullarına, xüsusiyyətlərinə, funksiyalarına və onların lüğəvi taleyinə geniş yer verilmiş, kifayət qədər ərəb dilində işlənən sifət nümunələrindən misallar göstərilmişdir. Xüsusən, tədqiqatın nisbi sifət, feili sifət, keyfiyyət bildirən sifət, rəng və ya fiziki nöqsan bildirən sifət tiplərini yarım fəsillər şəklində tədqiq edilməsi mövzusunun əsl mahiyyətini ortaya qoyur.

Birinci yarım fəsildə ərəb dilində sifətlərin sözdüzəltmə modellərinin tədqiqindən bəhs edilir. Qeyd olunur ki, ərəb dilində bütün ad qruplu sözlər “isim” adı altında böyük bir qrupda birləşmişdir və isim öz növbəsində on bir növə bölünmüşdür. Onların arasında sifət xüsusi əhəmiyyətə malikdir və onun əsas müəyyənəlişdirici əlamətləri ismin əlamətləri ilə uyğun gəlir, məsələn:

1. Tənvin qəbul etmə, yəni söz sonunun fleksiya cəhətdən dəyişməsi, məsələn:

بَيْتٌ صَغِيرٌ – adlıq halda

بَيْتٍ صَغِيرٍ – yiyəlik halda

بَيْنَا صَغِيرَا – təsirlik halda

2. Cins cəhətdən dəyişmə, məsələn:

رَجُلٌ شَهِيرٌ – kişi cinsi (müzəkkər)

إِمْرَأَةٌ شَهِيرَةٌ – qadın cinsi (müənnəs)

3. Kəmiyyət cəhətdən dəyişmə, məsələn:

رَجَالٌ – رَجُلٌ

كِبَارٌ – كَبِيرٌ

4. Ön qoşma qəbul etmə (yiyəlik hal əlaməti qəbul etmə), məsələn:

بِكَبِيرٍ – بِرَجُلٍ

5. Müəyyənlik artikli ال qəbul etmə, məsələn:

الْكَبِيرُ – الْبَيْتُ

Ərəb dilində nitq hissələrinin bölgüsündən bəhs edən B.M. Qrande sifət haqqında belə yazır: “Sifət ərəb dilində isimlə yanaşı olaraq ayrıca nitq hissəsi olmaq imkanına malik deyil. Çünki bu dildə sifəti isimdən ayıran heç bir xüsusi morfoloji əlamət yoxdur. Bundan əlavə, məna etibarilə başqa dillərdəki sifətlərlə bərabər hesab edilən sözlər ya keyfiyyət, ya da əşyanı bildirir. Bu, sözlərin sintaktik əlaqəsindən və digər isimlə müqayisədə tutduğu yerindən asılıdır. Məsələn, كَاتِبُ الْإِدَارَةِ *idarənin katibi*, صَبِيٌّ كَاتِبٌ *yazan oğlan*. Birinci haldakı كَاتِبٌ sözü qrammatik cəhətdən həm də ismə bənzəyir, belə ki, ondan sonra gələn isim yiyəlik haldadır, ikinci misalda isə xarakterizə etdiyi sözdən sonra gəlməklə onunla hal cəhətdən uzlaşması baxımından onu sifətlə eyniləşdirmək olar”²⁷.

Ərəb qrammatikləri ümumi dilçilikdə sifət kimi qəbul olunan sözləri ərəb dilçiliyində صِفَةٌ və ya نَعْتٌ termini altında tədqiq edirlər. Yeri gəlmişkən, qeyd etmək lazımdır ki, ərəb müəlliflərinin əsərlərinə diqqətlə nəzər saldıqda, orada نَعْتٌ termininin daha geniş mənalarda işləndiyinin şahidi olmaq mümkündür. O, hər şeydən əvvəl “təyin” mənasında işlənir ki, bununla da tək cə sifət deyil, eyni zamanda digər təyinedici faktorlar nəzərdə tutulur. Buradan da “مَوْصُوفٌ” və “مَنْعُوتٌ” terminləri yaranır. “Bu adlar tək cə ərəb müəlliflərinin linqvistik baxışlarını göstərməklə kifayətlənmir, eyni

²⁷ Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении. М., 2001, с.117

zamanda əhəmiyyətli dərəcədə bu kateqoriyaların mahiyyətini açmağa kömək edir”²⁸.

Ərəb dili isimlərinin təsviri qrammatikalarda verilən adi qrammatik xarakteristikası ondan ibarətdir ki, isim əşyanın və ya məfhumun adını bildirir və o ya özündən sonra gələn yiyəlik haldakı isimlə, ya da onunla hal cəhətdən uzlaşan sifət vasitəsilə təyin oluna bilər; sifətə gəldikdə isə, əksinə, o həmin xüsusiyyətlərə malik deyil və özü isimlə hal cəhətdən uzlaşaraq onun xarakterizə olunmasına xidmət edir. Bundan əlavə, ismə onunla eyni halda uzlaşan digər isim keyfiyyəti bildirmək üçün deyil, əlavə kimi qoşula bilər.

Lakin, ərəb adlarının (isimlərin) bu xüsusiyyəti onların iki bir-birinə qarşı qoyulmuş kateqoriyaya – isim və sifət kimi nitq hissələrinə bölünməsinə əsas vermir. Məsələyə daha da aydınlıq gətirmək üçün misallara müraciət edək:

a) كِتَابٌ حَسَنٌ *yaxşı kitab* , بَيْتٌ كَبِيرٌ *böyük ev* – birləşmələrində ikinci tərəf adi baxımdan sifət, sintaktik nöqtəyinə nəzərindən isə təyindir;

b) أَرِسْطُو الفَيْلَسُوفُ *filosof Aristotel* , شَجَرَةٌ نَخْلَةٌ *xurma ağacı* birləşmələrindəki ikinci komponent ərəb qrammatikası baxımından sifət deyil;

c) لَبِيدُ الشَّاعِرِ *şair Ləbid* , زَيْدُ النَّجَّارِ *xarrat Zeyd* , عَمْرُو النَّجَّارِ *gülayən Əmr* ifadələrinin birinci الشَّاعِرُ və ikincisində النَّجَّارُ sözləri isim və əlavə olduğu halda, üçüncü misaldakı الضَّحَّاكُ kəlməsi sifət və təyindir.

Lakin ərəb dilinin strukturuna görə شَاعِرٌ sözü hər iki aspektdə qəbul oluna bilər, çünki o öz formasına görə feili sifətdir və ilkin olaraq *bilən, xəbərdar olan* mənasını verir. Buna görə də لَبِيدُ الشَّاعِرِ birləşməsi ya *xəbər verən Ləbid* , ya da *şair Ləbid* mənasını verə bilər. Bu, analogi birləşmələrə də aiddir. Deməli, ismin başqa bir isimdən sonra gəlməsi və onunla hal cəhətdən uzlaşması heç də onun isim-əlavə və ya sifət-təyin hesab edilməsinə kifayət qədər əsas vermir. Yuxarıda göstərilən misallarda və çoxsaylı analogi hallarda sözlər adı çəkilmiş kateqoriyalar üzrə differensiallaşmamışdır, onlar eyni zamanda hər ikisinə aiddir.

---

²⁸ Гранде Б.М. Введение в сравнительное изучение семитских языков. М.: Наука, 1972, с.112

Sözləri isim qrupuna aid etməyə yardım edən digər bir əlamətə, yəni, onu özündən sonra gələrək ziyəlik halda “təsvir” (təyin) edən sözə gəldikdə, o da həlledici ola bilmir. *دَارُ الْمَدْرَسَةِ* *məktəbin binası* , *بَابُ الْبَيْتِ* *evin qapısı* misallarında birləşmələrinin hər iki üzvü isimdir və onlar sifət kimi çıxış edə bilmir. Lakin isim sifət xüsusiyyəti daşıyan başqa bir ismə ziyəlik hal vasitəsilə qoşula bilər, məsələn: *ضَارِبٌ زَيْدٍ* *Zeydi vuran* . Burada isim feili sifəti təyin edir; *أَحْسَنُ الْكُتُبِ* *kitabların ən yaxşısı* . Burada isim ziyəlik hal vasitəsilə üstünlük dərəcəsinə olan sifəti təyin edir. *رَجُلٌ طَوِيلٌ الْقَامَةِ* *hündür boylu kişi* , *إِمْرَأَةٌ حَسَنَةٌ الْوَجْهِ* *gözəl üzlü qadın* kimi birləşmələr diqqəti daha çox cəlb edir. *طَوِيلٌ* *hündür, uzun* və *حَسَنَةٌ* *yaxşı, gözəl* sözlərini özündən əvvəlki ismi təyin edən və onunla uzlaşan sifət hesab etmək mümkündür. Eyni zamanda, daha sonra gələrək ziyəlik halda olan sözlər də, öz növbəsində, bu sözlərdən asılıdır. Yəni, həmin sözlər eyni zamanda iki aspektdə - isim və sifət kimi çıxış edir.

İsim bölməsində onların təyinlərindən söhbət getdiyi zaman, demək olar ki, bütün ərəb alimləri mövzunu feili sifətlərlə başlamağa çalışır və onların feildən əmələ gəlməsinə baxmayaraq aid olduğu ismi ən gözəl şəkildə təyin etdiklərini bildirirlər. Qeyd edilir ki, ərəb dilində feildən düzələn keyfiyyət bildirən sifətlərin iyirmidən artıq modeli vardır. Burada nisbi sifətlər, rəng və fiziki əlamət bildirən sifətlərin bölgüsünə, sifət dərəcələrinə və sifətlərin uzlaşma tələblərinə müəyyən aydınlıq gətirilir.

İkinci yarımfəsildə nisbi sifətlər və onların yaranma üsullarından bəhs edilir. Ərəb dilində isimdən düzələn sifətlərdən söhbət gedərkən, ilk növbədə nisbi sifətlərə nəzər salmaq lazımdır. Nisbi sifətlərin yaranmasında əsas sözdüzəldici *يَ* [iyyun] suffiksi ilə yanaşı bir sıra hallarda *وَيَ* [avıyyun] suffiksindən də istifadə olunur. leksik, semantik və “qanuni” (yəni, yerinə yetirilən funksiyalara müvafiq olaraq).

Ərəb qrammatiklərinin rəyinə görə, nisbi sifətlər üç cür dəyişikliyə məruz qalır. Birinci dəyişikliyə görə “münasibət bildirmək üçün” sözün sonuna “təşdidli [iyyun]” (*يَ*) şəkilçisi əlavə edilir, məsələn: *مِصْرِيٌّ* , *شَامِيٌّ* , *عِرَاقِيٌّ* *misirli* (və ya *Misirə aid*), *şamlı* (və ya *Şama aid*), *iraqlı* (və ya *İraqa aid*) və s.

İkincisi, o, “nisbi isim”ə çevrilir.

Nəhayət, üçüncü halda o (nisbi sifət), keyfiyyət bildirən sifət (الصِّفَةُ الْمُشَبَّهَةُ) funksiyasını yerinə yetirir, məsələn:

زَيْدٌ فَرَيْشِيٌّ أَبُوهُ وَأُمُّهُ مِصْرِيَّةٌ. *Zeydin atası Qureyş qəbiləsindən, anası isə misirlidir.*

Bu yarımfəsildə nisbi sifətlərin sadə: عِرَاقِيٌّ ، شَامِيٌّ ، مِصْرِيٌّ *misirli (və ya Misirə aid), şamlı (və ya Şama aid), iraqılı (və ya İraqa aid) və s., düzəltmə və mürəkkəb بَعْلَبَكِيُّ بَعْلَبَكُ Bəalbək → بَعْلَبَكِيٌّ , بَعْلَبَكِيٌّ Bəalbəkli*

حَضْرَمَوْتِيٌّ , حَضْرَمَوْتِيٌّ Hadramövtli *Hadramövt → حَضْرَمَوْتِيٌّ* sözlərdən əmələgəlmə üsulları göstərilir və bu zaman isimlərdə baş verən müəyyən dəyişikliklər açıqlanır. Burada bəzi sözlərin nisbi sifətlərə çevrilməklə yanaşı, həm də konkretləşərək müəyyən dərəcədə semantik cəhətdən dəyişikliyə uğramaları diqqətə çatdırılır, məsələn: وَطَنِيٌّ *vətənpərvər – وَطَنِيَّةٌ vətənpərvərlik*

Üçüncü yarımfəsildə feili sifətlərin növləri, funksiyaları və yaranma üsulları təhlil edilir. Bildirilir ki, ərəb dilində feildən düzələn və təyinetmə funksiyalarını yerinə yetirən, əşyaların xüsusiyyət və keyfiyyətini təsvir edən və bildirən sözlərin böyük əksəriyyəti feildən əmələ gəlmiş üçün feildən düzələn sifətlər adlanır və buraya ilk növbədə “ismi-fail” və “ismi-məful” kimi qəbul olunmuş sifətlər daxildir. Feili sifətlərin feildən düzəlməsinə baxmayaraq, ismə aid bütün xüsusiyyətləri daşdığına görə onları tamhüquqlu isim kimi qəbul etmək mümkündür və onlar sintaktik əlaqədən asılı olaraq sifət rolunda da çıxış edə bilər. Bundan əlavə, feili sifətlər feildən əmələ gələn sözlər olduğuna görə hərəkət ifadə etməklə ismi xəbər rolunda da işlənərək təsirlik hal vasitəsilə idarə edə bilər: أَضَارِبُ زَيْدٌ عَمْرًا؟ *Zeyd Əmri vurandırmı (Zeyd Əmri vururmu)?*

Burada qeyd olunur ki, feili sifətlərin vasitəli və ya vasitəsiz təamamlığı idarə etməsi məhz onun əmələ gəlmiş feilin sintaktik xüsusiyyətindən asılıdır.

Dördüncü yarımfəsil keyfiyyət bildirən sifətlər və onların xüsusiyyətlərindən bəhs edilir. Qeyd edilir ki, ərəb dilində feildən düzələn sifətlərin bir növü də keyfiyyət bildirən sifətlərdir ki, bunlar dilçilik ədəbiyyatında الصِّفَةُ الْمُشَبَّهَةُ (bənzədilmiş sifət) adlanır. Ərəb

alimlərinin bildirdiyi kimi, bunlar öz təyinedici funksiyasına görə feili sifətlərə bənzəyir, yəni bunlar da feili sifətlər kimi ismin təyini kimi çıxış edə bilər²⁹.

Keyfiyyət bildirən sifətlər I bab üçköksamitli təsirsiz feillərin məsdərlərindən düzəlir. Bildirilir ki, bir çox hallarda sifətlərlə isimlər ümumi xarakterə malikdir və buna görə də onları bir-birindən ayırmaq çətin olur. Bu hal ərəb dilində sözlərin standart formalar üzrə istifadəsinə görə daha bariz şəkildə hiss olunur. Ərəb dilində bir çox xarakterik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla on ikidən artıq sifət forması mövcuddur. Keyfiyyət sifətləri əşyanın zahiri, görünən və ya daxili hiss və ağılla dərk oluna bilən keyfiyyətini bildirir³⁰. عَرَفْتُهُ جَمِيلٌ. الصُّورَةُ، أَبْيَضُ اللَّوْنِ، حُسْنُ الْعَيْنَيْنِ وَالْمُضْحِكِ، خُلُوَ ابْتِسَامِهِ.

Mən onu gözəl üzlü, ağbəniz, qəşəng gözlü, gülərlü və şirin təbəssümlü (kimi) tanıyırdım .

Bu fəslin beşinci yarım-fəslə rəng və fiziki nöqsan bildirən sifətlər və onların semantik xüsusiyyətləri mövzusunda həsr edilmişdir. Ərəb dilində semantik cəhətdən bir-birinə yaxın və morfoloji cəhətdən digər bütün sifətlərdən fərqlənən sifətlər qrupu mövcuddur. Bu sifətlər rəng (məsələn: أَحْمَرُ qırmızı), fiziki qüsurlar (məsələn: أَحَدَبٌ qozbel) və sadəcə olaraq məlum bir zahiri əlamət (məsələn: أَفْرَعٌ tüklü) bildirir. Bu qrupa daxil olan sifətlər müzəkkərdə أَفْعَلٌ, müənnəsdə فَعْلَاءٌ və cəmdə فَعْلٌ modelləri üzrə düzəlir, məsələn: حُمْرٌ حَمْرَاءُ أَحْمَرٌ qırmızı, kar طُرَشٌ طُرَشَاءُ أَطْرَشٌ.

Bu sifətlər üçün hazırkı vaxta qədər münasib bir termin seçilməmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, həmin sifətləri rəng və fiziki nöqsan (və ya Yuşmanovun sözləri ilə desək, rəng və qüsurlar)³¹ bildirən sifətlər adlandırmaq da tam uğurlu sayıla bilməz. Alman dilçisi H. Wehr “Farben und körperliche Gebrechen” – “rəng və bədən qüsurluğu” variantından istifadə edir, daha sonra isə ikinci mənanı dəqiqləşdirərək “bədən xüsusiyyətləri” şəklində qeyd edir³².

²⁹ النحو الوافي. عباس حسن القاهرة، 1964، ص228

³⁰ Мамедов А.Дж. Учебник арабского языка. Баку, 1984, с.236

³¹ Юшманов Н.В. Грамматика арабского языка. М., 1999, с.255

³² Wehr H. Der arabische Elativ Akademie der Wissenschaften und der Literatur (Mainz). Geistes- und sozialwissenschaftliche Klasse. Abhandlungen. Mainz – Stuttgart, 1952/1953, p.570

V.Fişer isə onları “rəng və forma” və ya “rəng və bədən forması” xüsusiyyətləri bildirən sifətlər kimi qruplaşdırır³³. Yeri gəlmişkən, burada qeyd edilməlidir ki, məsələn, “lal” sözünün zahiri əlamət bildirməsi mübahisəli görünür. Məhz buna görə də, zənnimizcə, həmin sifətləri “rəng və fiziki əlamət” bildirən sifətlər kimi adlandırmaq daha məqsədəuyğun olardı³⁴. Onların səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, onlar digər sifətlərdən fərqli olaraq ümumi sözdüzəltmə xüsusiyyətlərini ehtiva edir. Həmin sifətlər insanlarla yanaşı, heyvanlara, təbiət və insan tərəfindən yaradılmış əşyalara da aid edilə bilər. Ərəb dilində rəng və fiziki əlamətin digər məfhumlar arasında xüsusi şəkildə seçilməsini göstərən ən mühüm səbəblərdən biri də sözügedən sifətlərin xüsusi feil babları ilə əlaqəli olmasıdır.

Altıncı fəsildə أَفْعُلْ modeli üzrə nəzərdən keçirdiyimiz həmin sifətlərdən abstrakt mənəli isimlərin əmələ gəlməsindən bəhs edilir. Bundan başqa, həmin model eyni zamanda məsdər və konkret isim formaları kimi də çıxış edə bilər. Bəzi alimlərin fikrinə görə, ərəb dilinin ilk dövrlərində fiziki nöqsan bildirən sifətlər indiki modellərdən müəyyən mənada fərqli xüsusiyyətə malik olmuşdur. Lakin, V.Fişer kimi bir sıra ərəbşünaslar أَفْعُلْ modelini analiz edərək bildirir ki, bu modelin yaranması daha sonrakı dövrlərlə bağlı olmuşdur. O özünün arqumentlərində, əsasən Karl Brokel-manna istinad etməyə çalışır³⁵. Qrandenin bu model əsasında əmələ gələn konkret isimlərdən gətirdiyi misallara, məsələn, أَرْنَبٌ *dovşan*, أَرْمَلٌ *dul kişi*; yaşayış şəraiti olmayan adam və s. gəldikdə isə, onların əvvəlində gələn həmzə samitinin sözün kök (əsas) hərflərindən olmaması barədə dəqiq fikir söyləmək mümkün deyil³⁶. Həmin model üzrə düzəlməsi ehtimal edilən isimlər içərisində أَرْبَعٌ *dörd* sayının olması da maraqlıdır. Həmin forma əsasında əmələ gəlməsi

³³ Fischer W. Grammatik der klassischen Arabisch. Wiesbaden, 1972, p.66

³⁴ Fleisch H. Traite de philologie arabe I. Beyrouth, 1961, p.408

³⁵ Fischer W/ Farb- und Formenbezeichnung in der Sprache ger altarabische Dichtung. Wiesbaden, 1965, s.16

³⁶ Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении. М., 2001, с.222

güman edilən bir çox isimlər vardır ki, Fişerin və Barsın yuxarıda adları çəkilən əsərlərində onlara rast gəlmək mümkündür.

Dissertasiyanın üçüncü fəslı “Sifətlərin dərəcələri və onların digər xüsusiyyətləri” adlanır. Burada sifətin adı, müqayisə və şiddətləndirmə dərəcələri, onların bir qrammatik kateqoriya kimi uzlaşma xüsusiyyətlərindən bəhs edilir. Tədqiqatın bu fəslı iki yarım fəsildən və iki bölmədən ibarətdir.

Birinci yarım fəsildə ərəb dilində sifətlərin dərəcələri tədqiq edilir. Bu bölüm ərəb dilçiliyində اسم التفضيل adı altında öyrənilir. Ərəb dilində sifətlərin ayrıca bir nitq hissəsi kimi seçilməsini sübut edən şərtlərdən biri də onların bu və ya digər predmetin keyfiyyətinin müqayisəli şəkildə bildirilməsidir və qeyd olunan həmin qrammatik kateqoriya ümumi dilçilikdə sifətlərin dərəcələri termini altında araşdırılmışdır. Ərəb dilində keyfiyyət bildiren sifətlərin üç dərəcəsi vardır: adı, müqayisə və üstünlük. Sifət adı dərəcədə heç bir müqayisə aparmadan, sadəcə olaraq əşyanın keyfiyyətini bildirir³⁷. Ayrı-ayrı zaman və vəziyyətlərdə eyni bir məfhumun keyfiyyəti müqayisə olunduqda təkrardan qaçınmaq üçün müvafiq bitişən əvəzlərdən istifadə olunur. Bəzən də müqayisə zamanı أَفْعُلْ formasında olan sifətin əvəzinə “min” ön qoşması ilə “xeyrun”, “şərrun” sözləri işlənir ki, bu da müvafiq olaraq – “dan/dən yaxşı və ya – dan/dən pis” mənalarını verir. Müəyyən qrup keyfiyyət bildiren sifətlərdən أَفْعُلْ modeli əsasında müqayisə dərəcəsi düzəltməkdə onlarda bəzi fonetik dəyişikliklər baş verir³⁸.

Fəslin ikinci yarım fəslı isə sifətlərin uzlaşma xüsusiyyətlərinə həsr edilmişdir. Belə ki, ərəb dilində özünün qrammatik forması baxımından digər sözlərlə uzlaşan bütün sözlər “əlavə” adlanır.

Bu yarım fəslin birinci bölümündə ərəb dilində isimlə sifət arasında ciddi sərhəd qoymaq mümkün olmadığından onların arasında “təyin-sifət” və “əlavə-sifət” bölgülərini aparmaq çətin olduğundan bəhs edilir. Sifətin təyin etdiyi sözdən sonra gəldiyini nəzərə alsaq, onları bir çox hallarda həm “təyin”, həm də əlavə kimi vurğulanmasının mümkünlüyü qeyd olunur.

³⁷ Ковалёв А.А., Шарбатов Г.Ш. Современный арабский язык. М., 1961, с.183

³⁸ عبد المهدي المطر. دراسات في قواعد اللغة العربية. النجف الاشرف، 3 ج، 1385هـ، ص 42

“Sifətlərin uzlaşma xüsusiyyəti” adlanan bu yarım-fəslin ikinci bölümündə uzlaşma xarakterinə malik sözlər və ya əlavələrin növləri haqqında məlumat verilir. Burada onlar “sifət və ya təsvir edən sözlər, gücləndirici sözlər, əvəzedici sözlər, birləşdirici sözlər” kimi növlərə ayrılmışdır.

Burada diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də ərəb qrammatikasında “əl-cumlətu-n-nətiyyətu” adlanan cümlə və ya cümləvari təyinlər mövzudur. Qeyri-müəyyənlikdə olan isimdən sonra gəlib onu təyin edən bu tip cümlələr və cümləvari təyinlər müxtəlif şəkillərdə təzahür edir. Cümlədən ibarət olan sifət:

a) feili cümlə: . رَأَيْتُ طَائِرًا يَطِيرُ. *Uçan bir quş gördüm.*

b) ismi cümlə: . اِسْتَرَيْتُ سَيَّارَةً تَمُنُّهَا رَخِيسٌ. *Qiyməti ucuz olan bir maşın aldım.*

Dissertasiyanın nəticə hissəsində tədqiqat işində əldə olunan nəticələr əks olunmuşdur. Sifətlərin meydana gəlmə üsullarının və sifət dərəcələrinin xüsusiyyətlərini hərtərəfli tədqiq edilməsi sayəsində, tədqiqatçı bəzi ümumi və xüsusi xarakterli aşağıda qeyd olunan nəticələri çıxarmağa nail ola bilmişdir:

1) Ümumi dilçilikdə üç qədim elmi ənənə olan Qədim Yunan, Qədim Hind və Qədim Ərəb dilçiliyi nitq hissələrinin bölgüsünə müxtəlif şəkildə yanaşmışdır. Ərəb klassik dili təzahürlərinin empirik tədqiqatı əsasında əmələ gəlmiş ərəb dilçilik nəzəriyyəsi müxtəlif dil hadisələrinə münasibətə əsaslanaraq dildəki sözləri üç qrupa bölmüşlər: isim, feil və ədat. İlk baxışda bu bölgü Aristotelin nitq hissələrinin təsnifatının kor-koranə təqlidi kimi görünə də, əslində onun məntiq terminləri ilə ərəb qrammatikası terminologiyası arasında əhəmiyyətli fərqlər mövcuddur.

Ərəb dilində nitq hissələrinin təsnifatında semantik və fonetik xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla morfoloji və sintaktik prinsiplər əsas kimi götürülmüşdür. Bu dildə sözlərin üç qrupa bölünməsi ilk dəfə Sibəveyhinin “Əl-Kitab” əsərində qeydə alınmışdır.

2) Dünya dilçilik ənənəsinə görə leksik vahidlər arasında daxili əlaqələrin mövcudluğu qəbul olunur. Leksikada sistemin ortaya çıxarılması – leksik vahidlər arasında mənə əlaqələri sistemini açmaqdır.

Sifət bir nitq hissəsi olaraq əşyanın qeyri-prosessual əlamətini göstərir və bu mənanı cins, kəmiyyət və halın sözdəyişdirici kateqoriyalarında ifadə edir. Ərəb dilində sifətin müstəqil bir nitq hissəsi kimi ayrılmaması onun feillə müqayisədə daha az tədqiq olunmasına səbəb olmuşdur. Hesab edirik ki, sifətin tədqiqi leksik-semantik bölüm daxilində sistemli şəkildə yerinə yetirilməlidir.

Sifətlər bir obyektə xarakterizə etsələr də, onu müxtəlif şəkildə həyata keçirir. Bu cür üsul müxtəlifliyi təkcə dilin zənginliyi ilə deyil, eyni zamanda ümumi məna anlayışları və onların ifadə üsulları ilə də sıx şəkildə əlaqədardır.

3) Nitq hissələrinin bölgüsü məsələsində dilçilər indiyə qədər hamının qəbul edəcəyi ümumi bir fikrə gələ bilməmişlər və bu bölgülərin konkret dillərdə nitq hissələrinə tətbiqi zamanı problemlər ortaya çıxmaqdadır. Dilçilərin bir hissəsi nitq hissələrinin bölgüsündə semantik yanaşmaya, bir hissəsi morfoloji yanaşmaya, bir hissəsi sintaktik yanaşmaya üstünlük versələr də, müəyyən qrup linqvistlər də intuitiv yanaşmanı daha optimal hesab edirlər.

4) Ərəb dilində nitq hissələrinə bölünmüş sözlər cümlə tərkibində müəyyən sintaktik mövqeyə malik olur və buna görə də cümlənin üzvlənməsi və leksik tərkibin üzvlənməsi mümkün olan bütün dillərdə cümlə üzvləri ilə nitq hissələri arasında ümumi xüsusiyyətlər yaranmağa başlayır. Hər bir dil özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olduğundan həmin fərqlər nitq hissələrinin xarakterik xüsusiyyətlərində ortaya çıxır. Cümlənin üzvlənməsi isə bu cəhətdən sabitdir. Cümlədə iştirak edən sözlər hər bir konkret istifadə zamanı sintaktik vəziyyətində yerləşdirilir və nitq hissələri həmin şəraitlərdə çox zəif seçilir. Sözlər cümlədəki rolundan asılı olaraq sintaktik cəhətdən müəyyən şəkllə düşür.

Bəzi dillərdə isə sözlərin nitq hissələrinə bölünməsi mütəhərriklik dərəcəsinin yüksəkliyi ilə fərqlənir və onlar asanlıqla bir qrupdan digərinə keçə bilər. Xüsusi morfoloji göstəricilərin olmadığı məqamlarda isə hər hansı bir seçilmə üçün yeganə kriteriy kimi yalnız sözün özünün semantikasından istifadə edilir.

5) Ərəb dilində bütün ad qruplu sözlər “əl-ismu” adı altında böyük bir qrupda birləşmişdir ki, onlardan biri də sifətlərdir. Bu dildə sifətin əsas müəyyənləşdirici əlamətləri ismin əlamətləri ilə uyğun

gəlir, yəni sifətlər də artikl, tənvin qəbul edə bilir, cins cəhətdən dəyişir və ön qoşmalarla işlənə bilir.

Klassik mətnlərdə ərəb qrammatikləri ümumi dilçilikdə sifət kimi qəbul olunmuş sözləri ərəb dilçiliyində الصِّفَةُ və ya النِّعَةُ terminləri altında tədqiq etmişlər. Ərəb qrammatiklərinin rəyinə görə, feili sifətlər ismi ən dəqiq şəkildə təyin etmək qabiliyyətinə malikdir. Müasir ərəb dilçiləri arasında sifətin müstəqil bir nitq hissəsi kimi qəbul olunması istiqamətində ciddi addımlar atılmaqdadır. Sifətin hər hansı bir şəxsi və ya predmeti müəyyən etməsi, onun əlamət və keyfiyyətini ortaya çıxarması onun müstəqil bir nitq hissəsi hesab olunmasına əsas verir.

6) Ərəb dilində isimdən düzələn sifətlər arasında nisbi sifətlər xüsusi yer tutur və onlar dildə geniş işlənmə imkanlarına malikdir. Bu sifətlər hər hansı bir şəxsə, əşyaya, ölkəyə, şəhərə, kəndə, qəbiləyə və s. aidlik, nisbət və ya mənsubiyyət bildirir. Ərəb dilində nisbi sifətlərin əmələ gəlməsində sözdüzəldici suffikslərin iştirakı barədə konkret fikir söyləmək mümkündür.

7) Ərəb dilində feildən düzələn və təyinetmə funksiyalarını yerinə yetirən, əşyaların xüsusiyyət və keyfiyyətini təsvir edən və bildirən sözlərin böyük əksəriyyəti feildən əmələ gəlmiş üçün feili sifətlər adlanır. Onlar özlərində isimlərə xas olan keyfiyyətlərlə yanaşı onları feilə yaxınlaşdıran idarəetmə xüsusiyyətinə görə də seçilir. Buraya ilk növbədə “isimi-fail” və “isimi-məfullar” kimi qəbul olunan feili sifətlər daxildir. Onlar feildən əmələ gəldikləri üçün hərəkət ifadə etməklə ismi xəbər rolunda çıxış edə və təsirlik hal vasitəsilə idarə edə bilər.

8) Ərəb dilində feildən düzəlmiş, geniş işlənmə imkanlarına və öz təyinetmə xüsusiyyətinə görə feili sifətlərə bənzəyən sifətlərdən biri də keyfiyyət bildirən sifətlərdir. Keyfiyyət bildirən sifətlərin ismi-faillərdən əsas fərqi ondadır ki, ismi-faillər daimi olmayan hərəkəti bildirdiyi halda, keyfiyyət bildirən sifətlər davamlılıq və əlaməti hərtərəfli ehtiva etmə baxımından daha geniş imkanlara malikdir. Həmin sifətlər daimi keyfiyyət və xüsusiyyət bildirmək cəhətdən Allahın sifətlərini göstərməklə ən dəqiq şəkildə Qurani-Kərimdə təzahür edir. Bir çox xarakterik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla ərəb dilində təxminən on iki sifət forması vardır.

9) Ərəb dilində semantik cəhətdən bir-birinə yaxın və morfoloji cəhətdən digər bütün sifətlərdən fərqlənən sifətlər qrupu mövcuddur ki, bunlara rəng və fiziki əlamət bildirən sifətlər deyilir. Bu sifətlərin ən səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, bu qrup sifətlər təkcə ümumi semantikaya malik olmaqla yanaşı, digər isimlərdən fərqli olan ümumi sözdüzəltmə xüsusiyyətlərini ehtiva edir və onların xüsusi göstəricilərə malik olması onların ərəb dilindəki digər adlardan fərqləndirilməsini təmin edən ən mühüm kriteridir.

10) Ərəb dilində sifətlərin ayrıca bir nitq hissəsi kimi seçilməsinin vacibliyini sübut edən şərtlərdən biri də onların bu və ya digər predmetin keyfiyyətinin müqayisəli şəkildə bildirilməsidir. Bu dildə keyfiyyət bildirən sifətlərin üç dərəcəsi vardır: adi, müqayisə və üstünlük. Eyni keyfiyyətə malik predmetlərin bir-birindən fərqləndirilməsi üçün onların müqayisəsi lazım olduğundan dildə sifətlərin müqayisə və üstünlük dərəcələrinə ehtiyac duyulur. Sifətlərin müqayisə və üstünlük dərəcəsinə bildirmək üçün ərəb dilində xüsusi formaların olmasına baxmayaraq, bəzi sifətlərdən həmin dərəcəni əmələ gətirmək üçün forma daxilində müəyyən dəyişikliklər baş verir. Bu formanın xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də onun tələb olunan məqamda cins və kəmiyyətə görə dəyişməsidir.

11) Ərəb dilində təyin edən söz təyin olunanın təsiri ilə bu və ya digər fleksiya əlamətlərini qəbul edir. Sözlər qrammatik kateqoriyada bu və ya digər fleksiya əlamətini ona görə qəbul edir ki, onlar öz qrammatik formalarına görə idarəedici faktorun təsiri altında olan digər sözlərdən sonra gəlir. Ərəb dilində sifətin təyin etdiyi sözdən sonra gəldiyini nəzərə alsaq, onları bir çox hallarda həm “təyin”, həm də “əlavə” kimi qəbul etmək mümkündür. Sifətlərin mənası tam şəkildə təyin etdikləri isimlərə aid olduğundan onlar təyin etdikləri isimlərlə qrammatik baxımından tam şəkildə uzlaşır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısında dissertasiyada istifadə olunmuş Azərbaycan, türk, rus, ərəb və Avropa dillərində çap olunmuş çoxlu sayda elmi ədəbiyyatın adlarını göstərmişdir.

Dissertasiyanın əsas müddələri aşağıdakı məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. Ümumi dilçilikdə nitq hissələrinin fərqli bölgüsü məsələsi// “Dil və ədəbiyyat” №4 (88), BDU, Bakı, 2013, s. 54-57
2. Cümlə üzvləri ilə nitq hissələri arasında qarşılıqlı əlaqələr// BDU-nun İlahiyyat fakültəsinin elmi məcmuəsi, №20, 2013, s. 317-326
3. Leksikada sistem məfhumu və sifət əlamət kateqoriyası kimi// Ümummilli lider H.Əliyevin 91 illik yubileyinə həsr edilmiş gənc alim və magistrantların “Şərq filologiyası məsələləri” mövzusunda elmi konfransının materialları, Bakı, 2014, s. 13-16
4. Nitq hissələrinin intuitiv bölgüsü // Prof. A.İmanquliyevanın 75 illik yubileyinə həsr olunmuş “Şərqsünaslığın aktual problemləri” mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları, Bakı, 2014, s. 85-87
5. Ərəb dilində sifətlərin sözdüzəltmə modellərinin tədqiqi // “Dil və ədəbiyyat” №4 (92), BDU, Bakı, 2014, s. 78-80
6. Arap dilbilimində kelime üyələrinin bölünməsi olayı (Ərəb dilçiliyində nitq hissələrinin təsnifatı məsələsi)// Kültür evreni, №23, Türkiyə, 2015, s. 145-150
7. Methods of forming relative adjectives// Язык и культура выпуск 18, том III (178), Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, 2015, s. 17-22
8. Ərəb ədəbi dilində rəng və fiziki nöqsan bildirən sifətlərin semantik xüsusiyyətləri // Filologiya məsələləri №2, Bakı, 2016, s. 229-238
9. Nisbi sifətlərin əmələ gəlməsinin fərqli xüsusiyyətləri // Mədəni müxtəliflik: Dünya və Azərbaycan Beynəlxalq elmi-praktik konfrans, Bakı, 29 aprel 2016, s. 347-350
10. Виды, функции и способы образования отглагольных прилагательных (на материале литературного арабского языка) // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, Bakı Slavyan Universiteti, №2, 2016, s. 147-152
11. Ərəb ədəbi dilində keyfiyyət bildirən sifətlər və onların xüsusiyyətləri // İslam həmrəyliyi-2017: reallıqlar və perspektivlər

mövzusunda Respublika elmi-metodik konfransının materialları 25-26 aprel 2017-ci il, B., 2017, s. 116-118

12. Ərəb dilçiliyində qrammatik kateqoriyaların təhlili tarixindən // Bakı Dövlət Universiteti Şərqsünaslıq fakültəsinin 95 illik yubileyinə həsr olunmuş “Şərqsünaslığın aktual problemləri” mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları 27-28 dekabr 2017-ci il, s. 73-74

Dissertasiyanın müdafiəsi 22 dekabr 2022-ci il tarixində saat 12⁰⁰-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının AMEA Z.M. Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən FD 1.18 – Dissertasiya şurasının bazasında yaradılmış BFD 1.18 Birdəfəlik Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Az.1143, Bakı ş., H.Cavid prospekti 115, Akademiya şəhərciyi, Əsas bina, VII mərtəbə, AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun Akt zalı.

Dissertasiya ilə AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür. -

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 22 noyabr 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 18.11. 2022

Kağızın formatı: A5

Həcm:38728

Tiraj:100